

שולחן ערוך

רמ"א

משנה ברורה

הערות- הרב נבנצל (מוגה בידי הרב)

סימן ד'

סעיף א: (א) ירחץ ידיו (ב) ויברך על נטילת ידים. (הגה: וי"א (ג) גם אֶשֶׁר יֵלֵךְ, (ד) ואפילו לא עשה רכיו, וכן נהגו) (אנדלרהס). מים הפסולים לנטילת ידים לסעודה, (לקמן (ה) סימן ק"ט) כשרים לנטילת ידים לתפלה, מיהו יש מי שאומר (ו) דלא מברך (ז) עליהו.

(א) ירחץ ידיו וכו' - יש ע"ז שני טעמים הרא"ש כתב לפי שידים של אדם עסקניות הן וא"א שלא יגע בבשר המטונף בלילה¹ לזה תקנו חז"ל ברכה על הנטילה לק"ש ולתפלה והרשב"א כתב לפי שבשחר אחר השינה אנו נעשים כבריה חדשה דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך צריכין אנו להודות לו יתברך שבראנו לכבודו לשרתו ולברך שמו ועל דבר זה תקנו בשחר כל אותן הברכות שאנו מברכין בכל בוקר לכן גם דבר זה תקנו בשחר להתקדש בקדושתו וליטול ידינו מן הכלי ככה שמקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו. ולהלכה אנו תופסים כשני הטעמים לחומרא לענין נטילה וכדלקמן בזה הסימן. ואם לא בירך ענטי"י קודם התפלה שוב לא יברך אחר התפלה לכו"ע [ח"א]:

(ב) ויברך - ומיד אחר הנטילה יברך וא"צ להמתין על הניגוב וגם הניגוב אין מעכב². ויש מחמירין שלא יברך עד אחר שינגב ידיו דס"ל דאין רוח רעה סר מהידים עד אחר הניגוב³ וס"ל דאסור לברך בידיים שר"ר שורה עליהם אבל דעת הפוסקים אין כן [ארה"ח]. כתב בסדר היום שלא יגע במלבושיו עד שיטול ובגמרא לא משמע כן [מ"א] איתא בברכות דף נ"א אל תטול חלוקך שחרית מיד השמש ותלבש משום סכנת מזיקין אלא יטלהו בעצמו ממקום שהוא שם. ואפילו אותו השמש כבר נטל ידיו. אמרינן בגמרא רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום משום כבוד קונו. ובמדינותינו שאין אנו הולכים יחפים א"צ לרחוץ רגליו שחרית⁴ [פמ"ג]:

(ג) גם אשר יצר - הטעם משום דבבוקר נעשה כבריה חדשה וצריכין אנו להודות לו וניתקן ברכת אלקי נשמה ואשר יצר על יצירת הגוף ויש עוד טעמים אחרים עיין באחרונים וכתב הפמ"ג דלפי הטעם דבריה חדשה אם היה נייעור כל הלילה דאז לא נעשה בריה חדשה בבוקר אין יכול לברך אשר יצר אם לא עשה צרכיו⁵. יש אומרים דאם השתין בלילה יוכל לסמוך לענין ברכת אשר יצר על אשר יצר דשחרית וצ"ע לדינא גם פעמים רבות יקרה שבבוקר משתוקק עוד הפעם להטלת מי רגלים ולא יוכל לחול עוד הברכה אשר יצר דבבוקר ע"ז הטלה דלילה וכדלקמן בס"י ז' במ"ב ס"ק א'. וי"ש יחמיר על עצמו ויטול ידיו וילבוש מכנסים או יחגור בשאר דבר להפסיק בין לבו לערוה ויברך אשר יצר⁶. אך יראה בעת הברכה להרחיק מהעביט של המי רגלים ד' אמות אם הוא עומד בחדרו ואם לא היה העביט מיוחד לזה די בהטלת רביעית מים לתוך המי רגלים בכל פעם ופעם שמשתיין:

(ד) ואפילו וכו' - והרוצה להסתלק מן הספק יזהר לעשות צרכיו תיכף אחר שעירה מים על ידיו ג"פ וכשיצא מבהכ"ס יטול ידיו פעם שניה ויברך אשר יצר ויצא ידי חובה לכו"ע. וטוב יותר שלא יברך אפילו ברכת נט"י עד לאחר נטילה שניה שנוטל אחר יציאתו מבהכ"ס⁷ ובפרט אם היה צריך לנקבו בעת נטילה ראשונה שאז בודאי אינו

¹ אצלם שהיו ישנים בלי פיגימה אלא ערום כמעט א"א שלא ייגע, אך גם בימינו שיש פיגימה יש לחוש שמא נגע.
² לא כמו הנטילת ידיים לאוכל שהניגוב מעכב אלא כאן הניגוב לא מעכב, כי לגבי נטילת ידיים לאוכל חז"ל אמרו שהאוכל בידיים רטובות כאילו אכל אוכל טמא אך כאן זה לא שייך. גם שם אם נוטל מרביעית שלימה מעיקר הדין לא צריך לנגב ידיו אך נוהגים לנגב אף אם נוטל מרביעית שלימה. שאלת תלמיד: האם ניתן ליטול נטילה זו כשהידיים רטובות? תשובת הרב: כן, אין צריך להקפיד שלא יהיו רטובות.
³ זה אם נוטל ג' פעמים כל יד אך לפי דעת הגר"א נכון ליטול ד' פעמים כל יד ואז הפעם הרביעית מסלקת את הרוח הרעה מן הידיים.

⁴ כי הרמב"ם כ' לרחוץ רגליו שחרית והראב"ד תמה עליו למה צריך לרחוץ רגליים בבוקר? ותירצו שהרמב"ם חי במדינות שהולכים יחפים והראב"ד חי במדינות שהולכים עם נעליים אז אין כאן מח' באמת בין הרמב"ם לראב"ד. אני תמיד שואל את עצמי האם גם לחומרא צריך לנהוג כך, זאת אומרת בערב שבת חזון יש דין שלא לרחוץ כל גופו ומותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו. אולי מי שהולך עם נעליים אין לו היתר לרחוץ את הרגליים. שאלת תלמיד: מי שהולך עם סנדלים האם צריך לרחוץ רגליו? תשובת הרב: אם הולך יחף(סנדלים בלי גרביים) צריך לרחוץ רגליו. שאלת תלמיד: אם רחץ בערב האם יכול לא לרחוץ בבוקר? תשובת הרב: יכול להיות שלא צריך.

⁵ גם "אלוהי נשמה..." לא יכול לברך לכן בשבועות נוהגים שאם יש מישהו שישן שיוציא את האחרים ידי חובה.
⁶ שאלת תלמיד: האם הנייעור בלילה לעשיית צרכיו צריך ליטול ידיו לפני שנוגע באמה? תשובת הרב: לא. אך אם קם אחר עלות השחר ועושה צרכיו ואז חוזר לישון כן צריך ליטול לפני שיגע באמה או בעיניו וכו'.

⁷ על הנטילה שסמוכה לתפילה עליה כדאי לברך, ואם קם מוקדם בבוקר ויצטרך לצאת לבהכ"ס מספר פעמים יברך(ענט"י) על הנטילה הסמוכה לתפילה. שאלת תלמיד: אם יודע שכעת מתחיל להתפלל פסד"ז וכו' אך לפני תפילת שמונה עשרה יצטרך שוב לצאת לנקבו על איזו נטילה יברך? תשובת הרב: על שלפני שמונה עשרה ויברך בין הפרקים, ואם יצא אחר שהתחיל אמת ויצב כבר לא יברך כלל, אך יכול להיות שב- "השם אלוהיכם אמת" יכול ליטול ידיים(ולברך) ויאמר שוב אמת.

רשאי לברך⁸. והח"א כתב דנכון להמתין מלברך ענט"י עד לאחר שמנקה עצמו ורוצה להתפלל ע"ש טעמו אח"כ מצאתי בספר מעשה רב שכן היה נוהג הגר"א ז"ל ועיין בבה"ל:
(ה) סימן ק"ס - דהיינו מים שנשתנו מראיהן או נעשו בהם מלאכה או מלוחים או סרוחים שאין הכלב יכול לשתות מהם ומשו"ה ראויים לתפלה דכאן לא צריך רק משום נקיות בעלמא:
(ו) דלא מברך - ר"ל על נטילת ידיים רק על נקיות ידיים:
(ז) עליהו - והאחרונים הכריעו דיוכל לברך על נטילת ידיים ועיין לקמן בסעיף ז' ובמ"ב ס"ק ט"ז:

סעיף ב: (ח) ידקדק (ט) לערות עליהן מים (י) ג"פ, להעביר רוח רעה ששורה עליהן.

(ח) ידקדק - כי חוץ מהטעמים הנזכרים בסק"א שצריך ליטול ידיו לתפלה צריך ליטול גם משום רוח רעה השורה על הידים אך היכא דהנטילה הוא משום רוח רעה לבד לא היו מתקנים ע"ז ברכה לכן אנו צריכים גם לטעמים הנ"ל:
(ט) לערות עליהן - ויטלם לכתחילה עד פרק הזרוע ואם אין לו מים די עד קשרי אצבעותיו⁹. וצריך לפשוט הכפות כמי שרוצה לקבל דבר ויגביהם כנגד הראש. גם טוב להדיח פיו ובתענית צבור לא ידיח:
(י) ג"פ - ואפילו שופך הרבה בפעם אחד אינו מועיל כי אין הרוח הולך אלא בג' פעמים דהיינו פ"א על יד ימין ואח"כ על יד שמאל עד ג"פ בסירוגין ובספר מעשה רב כתב ד' פעמים ג"פ להעביר רוח רעה והד' להעביר המים שנשמא. צריך להזהיר לנשים שיזהרו בנט"י ג"פ בסירוגין כמו האנשים וגם כי הם מתקנות המאכלים שלא יטמאום בידיהם¹⁰ גם יש לזהר שהקטנים יטלו ידיהם בשחרית כי נוגעים במאכל¹¹. ובנגיעת עכו"ם במאכלים בלא נט"י אין לחוש דלא מקבלי טומאה¹²:

סעיף ג: לא יגע בידו, (יא) קודם נטילה, לפה ולא לחוטם¹³ ולא לאזנים (יב) ולא לעינים.

(יא) קודם נטילה - מפני שהרוח רעה השורה על הידים יוכל להזיק לאלו האיברים:
(יב) ולא לעינים - ויש לזהר אפילו ע"ג עיניו מבחוץ אם אפשר לו:

סעיף ד: (יג) אפילו מי שנטל ידיו לא ימשמש בפי הטבעת תמיד, מפני שמביאתו לידי תחתונות; לא יגע במקום הקזה, שמשמוש היד מזיק לחבורה.

(יג) אפילו וכו' - וקודם נטילה יש אוסרין מליגע בפי הטבעת אפילו במקרה וכן לאמה במקום הנקב אפילו אם הוא נשוי וכן כה"ג במקום נקב הקזה כי אז יוכל הרוח רעה להזיק לכל נקב שבגוף:

סעיף ה: לא יגע בגיגית שכר, שמשמוש היד (יד) מפסיד השכר.

(יד) מפסיד השכר - ואם נגע במאכל קודם שנטל ידיו אין לאסור המאכל ע"ז אבל לכתחילה מאוד יש לזהר שלא ליגע אז בשום מאכל ואם נגע באוכל ידיהו ג"פ. וכן אין לשתות עשן טבא"ק קודם נט"י¹⁴:

סעיף ו: (טו) אין צריך רביעית לנטילת ידיים לתפלה¹⁵.

⁸ שאלת תלמיד: האם אסור לברך ברכות הנהנין אם צריך לנקביו? תשובת הרב: אפשר להקל ולברך אך אם מאוד צריך לא יכול לברך.

⁹ כמו שבת"ב וביוה"כ נוטלים לכתחילה עד קשרי אצבעותיו.

¹⁰ שאלת תלמיד: האם אדם שלחץ ידו של אדם שלא נוטל ידיו צריך ליטול שוב את ידיו? תשובת הרב: לא. שאלת תלמיד: האם יש עניין לא לחוץ יד למישהו כזה? תשובת הרב: לא, אנחנו לא אוכלי אדם ואדם הוא לא אוכל...

¹¹ שאלת תלמיד: האם לקטן כבן חודש יש ליטול ידיו? תשובת הרב: אין צריך ליטול לו ידיו אלא רק לקטן שניתן להשגיח עליו שיטול ידיו.

¹² בקטנים אולי יש לחוש והמשנ"ב אומר לקמן סק"יד) לרחוץ את האוכל ג' פעמים - לפי הגר"א אולי ד', שמעתי שהסבא מסלובודקא היה מקלף את הלחם אם נגע בו. שאלת תלמיד: במסעדה שלא כל העובדים היהודים נוטלים ידיים בבוקר מה ניתן לעשות? תשובת הרב: זה לא טוב לאכול שם צריך להשגיח שכל אלו שנוגעים באוכל יטלו ידיהם בבוקר. צריך לברר אצל המשגיח על כך. גם במאפיות גדולות צריך להשגיח על כך שהעובדים כולם יטלו ידיהם בכניסה למאפייה. שאלת תלמיד: האם לא ניתן לסמוך על כך שרחצו ידיהם בבוקר? תשובת הרב: אבל לא רחצו ג' פעמים לסירוגין וא"כ אין שטיפת מים מועילה אפילו בדיעבד. שאלת תלמיד: אם נגעו במאכל בשעת לישה אז האם יועיל קילוף כפי שעשה הסבא מסלובודקא? תשובת הרב: לא, אז לא יועיל קילוף. שאלת תלמיד: בדבר שא"א לקלפו מה יעשה? תשובת הרב: לא יאכלנו. שאלת תלמיד: הנוגע בידיים לא נטולות בגרעינים האם מותר לפצח אותם בפיו? תשובת הרב: כן, מכיוון שלא בולע את הקליפה אע"פ שנוגעת בפיו.

¹³ שאלת תלמיד: אם מקנח את אפו ע"י ממחטא האם מותר אף לפני נטילת ידיו? תשובת הרב: מסתבר שכן. וכן אם צריך לצרכיו לפני שנטל ידיו מכיוון שנוגע בפי הטבעת רק ע"י נייר אין בזה בעיה.

¹⁴ אבל גם אחרי נט"י לא כדאי לעשן טבק.

¹⁵ שאלת תלמיד: מה שמגביהים הידיים אחר הנטילה האם יש לעשות כן גם אחר שנטל ידיו מרביעית? תשובת הרב: כמדומני שאם נטל ידיו מרביעית לא חייבים.

(טו) אין צריך - ר"ל דיעבד אין מעכב הברכה ומברך על נטילת ידים אבל לכתחילה טוב להקפיד שיהיה לו ג"כ רביעית¹⁶ וכמו שכתב בסעיף שאחר זה דקאי גם על שיהיה לו רביעית¹⁷ וכמו שכתבו האחרונים:

סעיף ז: טוב להקפיד בנטילת ידים שחרית בכל הדברים המעכבים בנטילת ידים לסעודה¹⁸.
הגה: מיהו (זו) אינו מעכב, (זי) לא כלי ולא כח גברא ופאר הדברים הפוסלים בנטילת הסעודה (מרדכי ריש פ' אלו דברים; תשובת רשב"א סי' קל"א).

(טז) אינו מעכב - ר"ל דיעבד לענין הברכה ויוכל לברך ענט"י או אפילו לכתחלה היכא דאי אפשר בענין אחר אבל היכא דאפשר טוב להקפיד:
(זי) לא כלי וכו' - ר"ל דמהני אף להעביר רוח רעה ולכן אם אין לו כלי שלם מותר ליטול מכלי נקוב וכן מפלו"מף[משאבה] אף שאין כאן כח גברא כמבואר לקמן בהלכות ענט"י¹⁹ אבל אם שכשך ידיו במים לא מהני לרוח רעה וכדלקמן:

סעיף ח: נטילת ידים שחרית, אין נוטלים על גבי (יה) קרקע²⁰, אלא לתוך (יט) כלי.

(יה) קרקע - ואפילו ע"ג קיסמים אסור מפני שרוח רעה שורה עליהם:
(יט) כלי - וטוב שיניח שני כלים מראשותיו אחד מלא ואחד ריקן²¹:

סעיף ט: מים של נטילת ידים שחרית, אסור ליהנות (כ) מהם, ולא ישפכם בבית ולא במקום שעוברים שם (כא) בני אדם²².

(כ) מהם - ע"כ לא יתנם לפני בהמתו²³:
(כא) בני אדם - כי יוכלו להנזק ע"י הרוח רעה. וישפכם במקום מדרון או בעפר תיחוח:

סעיף י: נוטל כלי של מים ביד ימינו, (כב) ונותנו ליד שמאלו, כדי שיריק מים על ימינו תחילה.

(כב) ונותנו - כדי שיתגבר ימין שהוא חסד על שמאל שהוא דין. וגם באיטר אזלינן בתר ימין דעלמא:

סעיף יא: (ג) לא יטול (כד) ממי שלא נטל ידיו שחרית.

(ג) לא יטול - ר"ל לשפוך לו על ידיו אבל להביא לו מים מותר:
(כד) ממי שלא וכו' - ובנטילה לאכילה רשאי ליטול ממי שלא נטל ידיו:

סעיף יב: אם שכשך ידיו לתוך כלי של מים, עלתה לו נטילה לק"ש ולתפלה, אבל לא לרוח רעה שעליהן; אם שכשך ידיו בשלש מימות מחולפים, יש להסתפק אם עלתה לו להעביר רוח רעה שעליהן.

¹⁶ היינו צריך שיהיה רביעית בתחילת הנטילה ולא שצריך לכל שפיקה מתוך הג' פעמים רביעית, וכמובן שהדבר גם תלוי בגודל היד שצריכים המים להגיע לכל היד.

¹⁷ שכן הרמב"ם כ' שצריך רביעית לנט"י שלפני התפילה.

¹⁸ היינו סוג המים, כלי המים, כמות המים..., אך הניגוב אינו מעכב כנ"ל(סק"ב).

¹⁹ וכן מברז מותר ליטול אך עדיף ליטול מכלי.

²⁰ שאלת תלמיד: אם אדם נמצא בשטח האם ישפוך לתוך נחל או מותר על גבי קרקע? תשובת הרב: אם המים נבלעים בתוך הקרקע מותר ומה שאסר השו"ע זה מכיוון שלא תמיד נבלע בקרקע.

²¹ בכדי שיתן מהמלא לריקן.

²² שאלת תלמיד: מה יעשו אם שפכו את מי הנטילה לתוך כיוור בו יש כלים? תשובת הרב: הרי ממילא שוטפים את הכלים אז אין בעיה. וא"צ ג' פעמים כי אוכלין מקבלים טומאה אך לא כלים.

²³ אני מסתפק האם נאסר לתת רק לבהמה טהורה אך לבהמה טמאה מותר לתת כי אין איסור זה כאיסורי הנאה אלא נאסר משום טומאה (הוספת העורך: ובהמה טמאה אינה נאכלת). וכן מותר לתת את המים לגוי אם אין בעיה של מתנת חנם. שאלת תלמיד: האם עדיף לזרוק מאשר לתת לגוי משום לא תחנם? תשובת הרב: כן, יש לזרוק אם אין צורך לתת לו. אך אם צריך לתת לו מותר וכן הוא עובד אצלו מותר לתת לו בכדי לשמור על יחסי עבודה תקינים וכמובן שאם אני צריך לתת לו אוכל אז ניתן לתת לו ממי הנטילה. שאלת תלמיד: שאר מאכלים הראויים לאכילה האם אסור ליתנם לבהמה? תשובת הרב: אין ליתנם משום בל תשחית. אך בזה אם אין לו אפשרות להשתמש באוכל ניתן ליתנו לבהמה. וכן אין לתת בגן חיות מאכל אדם לקופים וכדומה אך אם אינו ראוי כ"כ ניתן לתת להם בפרט מכיוון שהנותן להם נהנה לראותם קופצים וכדומה.

(כה) לק"ש ולתפלה - ויוכל לברך על נטילת ידיים²⁴ דאמרינן בכיור ורחצו ממנו ולא בתוכו הא בעלמא אפילו בתוכו²⁵ אבל להעביר הרוח רעה בעי עירווי ג"פ דוקא ושכשוך בכלי אפילו ק' פעמים לא חשיב אלא אחד שמיד נטמאו המים והויין כמו שופכין ומשום הכי נסתפק אח"כ במימות מחולפים דאפשר דלאו דוקא עירווי בעינן להעביר רוח רעה ואפילו רחיצה סגי או דבעינן דוקא עירווי מכלי על ידיו. וכתב הפמ"ג דלפ"ז אם תחב ידו בנהר ג"פ או בשלג המונח על הארץ בשלשה מקומות מחולפים אפ"ה לא מהני רק לתפלה ויוכל לברך ענט"י אבל ספק אם מהני להעביר רוח רעה דאולי בעינן לזה עירווי מכלי והארה"ח ולבושי שרד פסקו דבנהר וכן בשלג ובמי מקוה מהני אף להעביר רוח רעה ואפילו אין בהם ארבעים סאה²⁶ ועיי"ש עוד בארה"ח²⁷ :
(כו) אבל לא וכ' - ע"כ יראה ליטול פעם שנית מן כלי אפילו אחר התפלה:

סעיף יג: אם היה נעור (כז) כל הלילה, יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו שחרית, (כח) להתפלל ולהעביר רוח רעה מידי. הגה: (כט) ויטלם (ל) כלל ברכה (הרא"ש כלל ד' ורש"א סי' קל"א).

(כז) כל הלילה - ואם ישן במקצתה לכו"ע צריך ליטול ידיו בבוקר כדין והוא שישן שינת קבע על מיטתו²⁸ ומשום דסתם ידיים עסקניות הן ובודאי נגע במקום מטונף אבל אם ישן שינת ארעי להרא"ש דינו בזה כאלו לא ישן כלל:
(כח) להתפלל ולהעביר - דהיינו לתפלה יש ספק אם הטעם של נט"י שחרית כהרשב"א לעיל במ"ב סק"א וא"כ אף על גב דהשתא לא נעשה בריה חדשה לא פלוג רבנן וצריך נטילה או שמא עיקר הטעם כהרא"ש שם ובניעור ולא נגע במקום מטונף א"צ נטילה. ולהעביר הרוח רעה יש ג"כ ספק אם בעלמא השינה גורם הרוח רעה וא"כ אפילו ישן ביום שורה ר"ר וצריך ליטול ידיו וניעור בלילה א"צ ליטול ידיו או הלילה גורם הרוח רעה וא"כ יהיה הדין בהיפוך:
(כט) ויטלם - ר"ל ג"פ מחמת ספק וכן בשני הסעיפים שאחר זה:
(ל) בלא ברכה - יש מהאחרונים שחולקין על הכרעת הרמ"א בזה וסוברים דצריך לברך ויש שמסכימים עמו וכ"ז בלא עשה צרכיו אבל אם עשה צרכיו קודם התפלה הסכמת אחרונים דבזה צריך ליטול ידיו ולברך. וכן נכון לעשות לכתחילה במי שניעור כל הלילה כגון בליל שבועות יעשה צרכיו או יטיל מים וישפשף שאז לכו"ע יתחייב לברך ויברך ענט"י ואשר יצר²⁹ :

²⁴ שאלת תלמיד: האם אף הספרדים יברכו? תשובת הרב: אולי יברכו על נקיות ידיים כדלקמן בסעיף כב'.

²⁵ אך המנקה במידי דמנקה לא יברך על נט"י אלא אולי על נקיות ידיים כדלקמן בסעיף כב'.

²⁶ ועכ"פ יש בהם רביעית. שאלת תלמיד: כיצד המשני"ב פוסק כפמ"ג או כארה"ח ולבושי שרד? תשובת הרב: כארה"ח ולבושי שרד כי הם רבים וגם הביאם אחרונים.

²⁷ שאלת תלמיד: האם מותר ליטול ידיו בבית הכסא? תשובת הרב: כן, ויברך בחוץ ובפרט אם יוצא בעוד ידיו לחות. שאלת תלמיד: האם גם מותר ליטול אף לשאר נטילות כגון לאוכל? תשובת הרב: אם סוברים שיש לשירותים שלנו דין של שירותים אלא רק לאסלה אז כן (כל הנטילות תלויות בסברא זו).

²⁸ שינת קבע היא בתחילת הלילה כחצי שעה, ואחר חצות הלילה הרב [הגרש"ז אויערבאך זצ"ל] סובר שאף בפחות מחצי שעה. שאלת תלמיד: המדד לאחרי חצות הוא אם ישן במיטתו או לא? תשובת הרב: כן.

²⁹ שאלת תלמיד: אם ישן בלילה וקם לפני עה"ש האם יכול לברך אלוהי נשמה? תשובת הרב: כן, ויהיה על כך סעיף בהמשך. שאלת תלמיד: אם ברך פעם אחת ונרדם האם יברך שוב אלוהי נשמה? תשובת הרב: לא, אך אם יכול לשמוע מאחר הדבר עדיף.